

A magyar történettudomány eredményei az elmúlt 30 évben

1. A hazai középkorkutatás

Folytonosság és megújulás

A 9-16. századi magyar történelem kutatására, Kristó Gyula és Borsa Iván megalapozó munkája nyomán, két korábbi akadémiai kutatóhely összeolvadásával, a IX-XVI. századi magyar történelem kutatására 2007-ben létrejött a Magyar Medievisztikai Kutatócsoport. A középkor kutatói jelentős eredményeket értek el az Anjou- és a Zsigmond-kor kutatásában: az Anjou- illetve a Zsigmond-kori oklevéltár 1990 óta megjelent kötetei önmagukért beszélnek, de a Zsigmond-kor kutatását sikerült nemzetközi keretekben is megismertetni. A *Sigismundus Rex et Imperator* kiállítás, valamint annak katalógusa és tanulmánykötete közelebb hozta egymáshoz a Luxemburg-kutatás cseh és osztrák-német vonulatát.

A diplomáciatörténet terén az 1998-as franciaországi konferencia (*La noblesse dans les territoires angevins à la fin du Moyen Age*), valamint a 2006-os szegedi *La Diplomatie des États Angevins aux XIIIe et XIVe siècles* c. konferencia és tanulmánykötet az Anjou-kor hazai kutatóit a korábbiaknál jelentősen közelebbi kapcsolatba hozta a külfonnal. Ugyancsak a diplomáciatörténet terén szélesítette perspektívánkat Tringli István OTKA/NKFI pályázata, amely az 1515. évi bécsi fejedelmi találkozó forrásait és történetét dolgozta fel.

Rendkívül fontos, hogy folytatódott Moravesik Gyulának az Árpád-korra vonatkozó bizánci forráskiadása. A hazai bizantinológia valódi nemzetközi előrelépésének tarthatjuk a már rendszeressé váló *Byzance et l'Occident* konferenciát az ELTE Eötvös József Collegiumban.

Az ELTE-n működő NKFIk-kutatócsoport végzi az Árpád-kori és Anjou-kori magyar vonatkozású, horvátországi és dalmáciai okleveles anyag feltárását. A PPKE-n a 15. századi itáliai levéltárak anyagát adta közre digitális adatbázisában a *Vestigia*-kutatócsoport. Különösen jelentősek az *Erdélyi Okmánytár* napvilágot látott, 14. századi kötetei, Jakó Zsigmond művének folytatása. A Jagelló-kor kutatásában nélkülözhetetlen a Szapolyai-, a Bátor- oklevéltár, illetve a *Politikatörténeti források Bátor István első helytartóságához*. Fontos eredmény, hogy folytatódik *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza*.

Nemzetközi kontextusban is jelentős eredményeket hozott a *Magyar várostörténeti atlasz* NKFI projekt. A kötetek a Nemzetközi Várostörténeti Bizottság által kidolgozott elvek szerint készültek, a nemzetközi várostörténeti atlasz-sorozat részeként. Ugyancsak nemzetközileg is jelentős munkát végez az *MTA-ELTE Egyetemtörténeti Kutatócsoport*, amely a középkori magyar egyetemjárás egységes, a karrierpályákat is magába foglaló adatbázisának elkészítését vállalta. Napvilágot látott az angol, az itáliai, a német birodalmi és a francia középkori peregrináció adattára.

A Hadtörténeti Intézet és Múzeum a magyar hadtörténet modern, átfogó feldolgozását tűzte ki célul. A középkort taglaló I. kötete már a „régii” Hadtörténet óta kiadott forrásokra és publikált új megközelítésekre épül.

MTA Lendület kutatócsoportok, NKFIH projektek, Bolyai-ösztöndíjak

Az MTA Lendület Programjában több középkortörténeti tárgyú kutatócsoport is indult, amelyek a pályázat lezárulta után az MTA/ELKH hálózatán belül, illetve egyetemi keretekben működnek tovább. Kifejezetten középkori kutatásokat végez a Középkori Magyar Gazdaságtörténet Lendület Kutatócsoport, illetve a Debreceni Egyetem kutatócsoportja. Az (MTA-)ELTE Liturgiátörténeti kutatócsoport célja egyháztörténeti összehasonlító vizsgálat. USUARIUM nevű adatbázisuk a nyugati liturgia végzéséhez kapcsolódó emlékek legnagyobb méretű és leghasználhatóbb archívuma-adatbázisa. Részben középkori vonatkozású területei is vannak a Humanizmus Kelet-Közép-Európában Kutatócsoportnak, amely a későközépkori és kora újkori magyar humanisták európai kapcsolatrendszerét vizsgálja. Sok középkori tematikájú kutatást végzett és végez az MTA-PPKE Lendület Egyháztörténeti Kutatócsoport, amely ma Fraknói Vilmos Római Történeti Kutatócsoport néven működik. Jelentős számban ad közre okmánytárakat a római iratanyagot közelebb hozván a hazai kutatókhoz

Mind a diplomácia-, egyház és gazdaságtörténeti, mint pedig a Humanizmus kutatócsoport végez forrásfeltárást és Hungarica-kutatást, a Debrecenben működőnek éppen ez a központi célkitűzése, hogy a magyar középkor külföldi levéltárakban és kéziratárakban fellelhető, elsősorban okleveles anyagát felkutassa, és egy digitális adatbázisban tegye közkinccsé. Szerencsés módon a gazdaság- és a diplomáciatörténeti kutatócsoport is tudja folytatni a munkáját kapcsolódó területeken, más pályázati forrásokból: mindkettőből „kinőtt” egy-egy NKFI-kutatás (Kereskedelmi források a középkori magyar gazdaság szolgálatában; A középkori magyar hadsereg szervezet forrásai Európában, 1301-1437).

Nemzetközi kapcsolatok, eredmények külföldön

Jelentős előrelépés, hogy a középkori magyar történelem egyes monográfiái jeles nyugati kiadók kiadásában is megjelenhettek, kezdve például Engel Pál összefoglaló munkájától Kubinyi András Mátyás-kötetének angol változatáig vagy Fügedi Erik több, a nemességgel foglalkozó művéig. Nincs már az a hiányérzet, ami a magyar középkortörténet idegen nyelven olvasható munkái iránt 1991 előtt olyannyira jellemző volt. Mi több, külföldi történészek dolgoznak Magyarországon és foglalkoznak a magyar középkorral (Marie-Madeleine de Cevins, Martyn Rady, Andrew Ayton), akik magyar középkori témájú kurzusokat tartanak és monográfiákat adnak közre. A magyar medievisztika elszigeteltsége már az 1990-es évektől kezdve jelentősen csökkent.

Magyar történészek is közreműködtek több, jelentős, nemzetközileg is elismert kiadók által közreadott lexikon és enciklopédia szerkesztésében, ennek köszönhetően több magyar témájú szócikk is bekerült a referencia-kiadványokba. Megfigyelhető az a törekvés, hogy növeljük a hazai középkorkutatás európai ismertségét, nemzetközi megjelenítését.

A hazai középkorászok több jelentős középkortudományi műhellyel állnak kapcsolatban, illetve azok rendezvényein működnek közre. Jelentős előrelépés, hogy elindult

az (MTA-) BTK TTI angol nyelvű szakfolyóirata, a *Hungarian Historical Review*, amely több specifikus számot is szentelt a középkornak is (pl. hagiográfia).

2. A magyarországi kora újkor-kutatás

A kora újkor (16–18. század) nagy részében három részre (török hódoltság, Magyar Királyság és Erdélyi Fejedelemség) szakadt történeti Magyarország kutatása az elmúlt három évtizedben megújuláson ment keresztül. Ez kiemelten igaz a *forrásfeltárás és a tematikai gazdagodás, a nemzetközi jelentés és a társadalmi hasznosulás* terén. A rendszerváltás előtt csak korlátozottan lehetséges külföldi levéltári kutatás új virágkorát élte/éli: a Habsburg Monarchia egykori központja, Bécs gazdag archívumaiban sok tucat történész végezhetett szisztematikus feltárómunkát; a római forráskutatásra egyéni úttörőmunkák mellett külön kutatócsoport alakult; az oszmanisták 1989 előtt is intenzív isztambuli kutatásait pedig akadémiai és egyetemi teamek folytatták. OTKA-, Lendület- és egyéb projektek támogatta alapkutatásokra építve így az elmúlt három évtizedben a kora újkor-kutatás történetírásunk egyik legvirágzóbb területévé vált. Magyar szerzők tollából neves nemzetközi kiadóknál *angol, német, francia és olasz nyelvű monográfiák és tanulmánykötetek egész sora* látott napvilágot, addig egy-egy kimagasló projekt (pl. a Szent Koronára és Szigetvárra vonatkozó kutatások) filmeknek és népszerűsítő kiadványoknak köszönhetően mind idehaza, mind külföldön újszerűen járult hozzá a *magas szintű tudományos ismeretterjesztéshez*.

A Magyar Királyság kora újkori történetírásának értelmezésében igen nagy fordulat következett be. Elsősorban a bécsi és Kárpát-medencebeli alapkutatásokra építve a korábbi nemzeti romantikus és függetlenségi szemléletet a Habsburg Monarchia és a királyság, illetve a bécsi udvar és a magyar elit kapcsolatrendszerének egyre árnyaltabb vizsgálata váltotta fel. Ennek köszönhetően napjainkban Magyarországot „elhanyagolt gyarmat” helyett joggal tarthatjuk Közép-Európa 16–17. századi védőbástyájának, éléskamrájának és egy ideig még fontos jövedelemforrásának is. Sokkal elmélyültebben ismerjük a Kárpát-medence európai gazdasági kapcsolatrendszerét, a Habsburgok pénzügy- és várospolitikáját, a királyság igazgatási elitjét, a magyar arisztokrácia vezető családjait, mindennapjait és anyagi kultúráját, a horvát–magyar kapcsolatokat (kiemelten a közös hősnek számító Zrínyi családot), a reformáció és a katolikus megújulás útkereséseit, s a korszak fontosabb történetíróit. A 18. századból ugyanakkor különösen az országgyűlés működésének és társadalmi hátterének, a magyar huszárság európai szerepének, az úrbérrendezés körülményeinek, II. József hazai utazásainak és ellentmondásos kormányzásának, valamint Bél Mátyás országleíró munkásságának elemzése emelkedett ki. Mindezeket túl egy-egy Lendület-projektnek köszönhetően a Szent Korona és a magyar uralkodókoronázások, valamint a különféle családformációk újabb kori vizsgálata is értékes újdonságokat hozott.

Az Oszmán Birodalom hazai kutatói a török hódoltság korábban főként adóösszeírásokra koncentrált vizsgálatán jelentősen tovább léptek. Nemzetközi szempontból is kiemelkedő felfedezések születtek az oszmánok globális és ezen belül magyarországi hódítási stratégiájáról és helyi terjeszkedési módszereiről, a hódoltság török várrendszeréről és katonaságáról, valamint újabban a megszállást irányító helyi török elit változásairól, Szigetvár közép-európai szempontból is sorsdöntő 1566. évi ostromáról és Szülejmán szultán ottani sírhelyéről, végül a mohácsi csata történetírói és emlékezetpolitikai recepciójáról. Emellett a hazai közigazgatás-, egyház- és missziótörténeti vizsgálatok a hódoltság szinte új arculatait (magyar és délszláv, ill. protestáns és katolikus világot) tárták fel. Ezeknek köszönhetően

alaposan ismerjük a magyar világi és egyházi intézményrendszer hódoltsági fennmaradását, balkáni kapcsolati hálóit, a magyar- és horvátországi hódoltság eltéréseit, s a különböző keresztény felekezetek fennmaradásának lehetőségeit.

Végül hazai és erdélyi magyar műhelyeknek köszönhetően *tetemesen megújult Erdély 16–17. századi történetjének kutatása* is. Egyre elmélyültebben ismerjük a fejedelemség török portai kapcsolatrendszerét, különleges helyét az oszmán vazallusállamok sorában és a közép-európai rendi államok rendszerében, a fejedelmek külpolitikai törekvéseit és hadjáratait, valamint a Szapolyaiak, Bethlen Gábor és a Rákócziak kormányzását, továbbá a „Tündérvár” udvarát, vezető elitjét, közigazgatását és értelmiségét, felekezeti sokszínűségét és gazdag szellemi hagyatékát is. Külön kiemelkedő eredményeket hozott a székelyek kutatása, az utóbbiak háromkötetes története a magyar történetírás – várhatóan hamarosan angolul is megjelenő – egyik legfőbb újdonsága.

3. A 19. és 20. századdal foglalkozó történeti kutatások

A **politikatörténetben** különösen eredményesek a rendiség és parlamentarizmus történetével, valamint a dualizmus kori parlamenti választásokkal és a parlamenti képviselőkkel kapcsolatos, módszeres kutatások. Parlament-történeti monográfiák készültek a reformkorról, a Horthy-korszakról, a II. világháború utáni koalíciós időszakról, valamint a kommunista korszakról. Igen sok új elemmel bővült az 1848-as forradalom és szabadságharc eseménytörténete. Összmonarchiai kontextusban került új megvilágításba a neoabszolutizmus és a kiegyezés története, a magyar-horvát viszony, a dualista Monarchia keretei között hatékony politikai erővé fejlődött nemzeti mozgalmak története. Főként a nemzetiségpolitika, az államrendőrségi és cenzúrapolitika, a közös kormányzati szervezet-, társadalom- és mentalitástörténete, valamint az osztrák-magyar kiegyezés mint szimbolikus politikai és európai esemény vonatkozásában születtek új eredmények. Új szintézis készült Magyarország I. világháború alatti történetéről, valamint a magyar honvédség szerepéről a II. világháborúban, jelentőségéhez méltóan gazdagodott az 1918-1920 közötti időszak történeti irodalma, minden korábbinál alaposabb mélyfúrásokra épül Trianon előtörténetének és következményeinek új irodalma. A külpolitika, a nemzetközi kapcsolatok történetének kutatói számos, többnyire kismonográfia terjedelmű bevezetővel ellátott forráskiadványt publikáltak Magyarországról és a nagyhatalmak kapcsolatairól. Ezekre is alapozva gazdag az I. világháborút követő kritikus belpolitikai döntések nemzetközi kontextusának és a magyar-brit, magyar-amerikai, magyar-francia, magyar-német, magyar-szovjet kétoldalú kapcsolatok irodalma. Nagyon fellendült a biográfiaiírás, többek között gr. Károlyi Sándorról, Darányi Ignácra, Jászi Oszkáról, Horthy Miklósról, gr. Bethlen Istvánról, gr. Károlyi Gyuláról, Gömbös Gyuláról, gr. Teleki Pálról, Szálasi Ferencről, Losonczy Gézaról, Nagy Imréről, Mindszenty Józseféről készült, a legtöbb esetben új és jelentős *alapkutatásokra* építő életrajz. Rendszeres, részben az elmúlt két évtized során alapított intézményekhez kötődő forrásfeltárások, gazdag részelemzések és szintézisre törekvő munkák foglalkoznak a Holokauszt, a Gulagra hurcoltak történetével és megtörténtek az első lépések a rendszerváltás történetének tudományos igényű feldolgozása területén. Különösen gazdag az egyháztörténeti irodalom termése, gyökeret vert a társadalmi nemek történeti vizsgálata. Tág horizontúak a magyarországi etnikai/nemzeti kisebbségekre, valamint a magyar nemzeti kisebbségek történetére vonatkozó munkák. Az 1945 utáni időszak periodizációjával, a Rákosi és a Kádár rendszer hasonlóságaival és különbségeivel kapcsolatos viták számos, mind a központi párt- és kormányzati szervezetek

tevékenységével kapcsolatos történeti kérdésekre, mind a regionális és lokális politikatörténetre vonatkozó eredményes kutatást ösztönöztek. Nagymonográfia készült 1956-ról, és a magyar bölcsészettudomány történetében először magyar akadémiai kutatóintézet vezetésével valósult meg nagy európai kutatási projekt a kommunista rendszerrel szembeni kulturális ellenállásról.

A **társadalomtörténet** terén kiemelkedő eredménynek számít a szintézisek elkészítése, amelyek a teljes 19. és 20. századot átfogják (ezek a munkák ráadásul angolul és németül is megjelentek). Szintén fontos eredmény volt a 20. századi európai társadalomtörténeti összefoglaló munka elkészülte, amely angolul is megjelent. Emellett a Hajnal István Kör által szervezett szerteágazó kutatásoknak az egyesület éves konferenciáin rendszeresen bemutatott új eredményei említethetők, melyeket kiegészítenek a struktúra- és mikrotörténet terén született monografikus munkák (Keszthelyről, Tiszaeszlárról, a vidéki városi, valamint a vállalkozó elitekről, egyes társadalmi makrocsoportokról, a lakáshelyzetről, az 1945 utáni élethelyzetek alakulásáról). Megjelentek az első, a hálózati kapcsolatok kutatási módszertanát alkalmazó művek. Eredményesek a 19-20. századi gazdasági, politikai és felekezeti motivációjú emigrációs hullámok történetére vonatkozó kutatások.

Az **eszme- és mentalitástörténetet** illetően főként a 19. századi kulturális nacionalizmus programszerű vizsgálata, az új módszerű, eddig kevésbé hasznosított forrásokra is építő eszmetörténeti irodalom, valamint a populizmus és az emlékezet történetét feltáró kutatások érdemelnek kiemelt figyelmet. Az utóbbiak főként az 20. századot érintették (1918/1919, Holokauszt, 1956, Kádár-kor). Megélnkültek a történetelméleti (posztmodernizmus és történeti episztemológia) és historiográfiai kutatások, nemzetközi kitekintésű új szintézis készült a magyar történetírás történetéről, monográfiák és tanulmánykötetek elemeznek kiemelkedő 20. századi történetírói életműveket.

A **gazdaságtörténet-írás** körén belül elsősorban a regionális tagoltság módszeres, kvantitatív feltárása hozott új felismeréseket a dualizmus és a két háború közötti időszak vonatkozásában. A szocialista korszak gazdaságával kapcsolatos művek közül a hadiipart és az agrárfejlődést tárgyaló művek a legfontosabbak. Ezek a vizsgálatok e korszakokkal kapcsolatban újraértékelték a gazdasági fejlődés történeti fogalmát.

Az új kutatási eredmények leginkább az MTA (ELKH) BTK Történettudományi Intézetének, az 56-os Intézetnek, a Politikatudományi Intézetnek és az egyes egyetemek történész oktatóinak és kutatógárdáinak az erőfeszítésein nyugszanak. Az új kutatási eredmények népszerűsítésében fontos az egyik legrégebbi magyar civil szervezet, a Magyar Történelmi Társulat szerepe, fontos szerepet játszanak tudományos folyóirataink (*Századok*, *Történelmi Szemle*, *Hungarian Historical Review*). Az utolsó évtizedekben fokozódott a magyar történetírás nemzetközi beágyazottsága is, számos kolléga vesz részt nemzetközi projekteken, kap meghívást rangos intézményektől, publikál tekintélyes nemzetközi folyóiratokban és kiadóknál. Kiemelkedő szerepet játszott a magyar történelem angol nyelvű megismertetésében a Király Béla által indított, majd Romsics Ignác szerkesztette *Atlantic Studies on Society in Change* c. sorozat, melyet a Columbia University Press terjeszt, benne a magyar történelem nagyívű áttekintése 1848-tól a rendszerváltásig, számos kötetben.

Tehetséggondozás

Jelentős mértékben előre léptünk a tehetséggondozás terén. A Bolyai-programban számos történész nyert el ösztöndíjat az MTA programjában, rendkívül széles tárgykörben. A

fiataloknak a történész szakmába való bevonása szervezett kereteket öltött tudományegyetemeinken a PhD képzés keretei között, a PhD-konferenciák elindulásával, a PhD kiadványok megjelenésével.

Készítette Font Márta, Pálffy Géza, Gyáni Gábor és Pók Attila; látta az MTA Történettudományi Bizottság vezetősége: Font Márta, Frank Tibor, Molnár Antal, Kármán Gábor; szerkesztette Frank Tibor és Kármán Gábor.